

Прояви закономірного в плавному і бурхливому плинні політики

Володимир Холод,

кандидат історичних наук,
професор кафедри соціально-гуманітарних наук
Академії банківської справи
Національного банку України

У статті розглядаються прояви закономірного в негативах політики в ході еволюційного та революційного розвитку суспільства.

Політика – це процес, у якому боротьба старого й нового, взаємодія суб'єктів політики, формування й занепад структур, співвідношення цілей, засобів і результатів тощо, має чіткі ознаки закономірності [4, с. 37]. Випадкові зв'язки обумовлюються несуттєвими, зовнішніми для певного політичного явища чи інституту причинами. Необхідні зв'язки визначаються стійкою внутрішньою основою та сутнісними умовами їх появи, існування й розвитку.

Можна з різним ступенем успіху покладатися на закономірне, але вектор пошукового успіху вимагає такої чіткої послідовності виявлення проявів закономірного: тенденція, закономірність, закон. Тенденція визначає основний напрям розвитку певного явища чи процесу. В закономірності виражається регулярність прояву істотного в цьому явищі чи процесі. Закон виражає відношення між політичними сутностями, міру стійкості й повторюваності явища чи процесу. **Саме в законі виражається істотний, стійкий, регулярний і необхідний вид зв'язку між політичними явищами у різних їх формах – подієвій, діяльнісній, інституціональній.** Досліднику і функціонеру важливо зафіксувати зв'язок між ними, як мінімум, у цій „четвертинній” якості. Це дозволить відкинути все несуттєве, епізодичне. Такий підхід важливий як для здійснення поточної політики, так і для її прогнозування.

Закони можна диференціювати в „плавному” (еволюційному) і „бурхливому” (революційному) плинні політики. Таке розрізнення виправдане, оскільки обумовлюється типовою людською слабкістю бачити закономірне в революційному „явищі” політики й ігнорувати закономірне

в поточній рутинній політиці.

Для кожного „видового” закону автор підшукав метафоричний еквівалент, аби міцніше зафіксувати його прояв у почуттєвому, а потім і в логічному сприйнятті.

Так, **закон концентрації політичної державної влади** проявляється: в невпинному прагненні влади до концентрації, абсолютизації свого статусу, до самовладдя; у нетерпимості влади, обов’язковому й різкому відторгненню всього, що їй опонує; у несумісності певної влади з будь-якою іншою, у її прагненні до винятковості, граничної суверенності; у всюдисутності влади, її „скрізьприсутності”, намаганні проникнути в усі соціальні сфери, у тотальному охопленні „всього і вся” [1, с. 237]. **Це закон „чотирилікої підступності” держави; прояви цієї підступності часто ретельно маскуються флером демагогії, але її „сліди” відчуються всюди у сферах, підконтрольних владі, у її безпосередньому просторі.**

На перший погляд, у цих проявах влади закладене щось незбагненне, містичне. Теологічна версія генезису влади посилює це відчуття. Раціонально-логічний же підхід до аналізу цих властивостей-проявів „приземлює” причинно-наслідкові зв’язки, що їх обумовили. Влада для реалізації свого призначення має бути максимально мобілізованою і гранично потужною.

„Підступність”, що проявляється в чотирьох основних варіантах динамічної метаморфози влади, є мистецтвом рукотворним, похідним від інтелекту, волі, інформації, матеріальних факторів. У цій іпостасі влада зовні має вигляд ніби „пальної” політики і, як здається, придатної саме для цього типу суспільства та його регульовальних потреб.

Азіатські деспотії, концентруючи владу в „тугому кулаку”, забезпечували виживання своїх підданців в екстремальних природно-кліматичних і соціальних умовах. Феодальні режими тримали у вузді селянство, оберігаючи своє виняткове право на землю. Тоталітарні режими самореалізовувалися в ім’я „соціальної інженерії”. Вони стали вершиною „підступності”, оскільки синтезували в собі непомірний максимум влади за рахунок залучення всіх можливих її ресурсів.

В сумарному вигляді, з урахуванням взаємозалежності відзначених проявів влади, можна виокремити її основний прояв – концентрацію. Тільки концентрація влади створює матрицю-першооснову, яка обумовлює всі інші її прояви. Однак концентрація влади є процес рукотворний, хоча не слід недооцінювати й об’єктивної затребуваності влади в цій її якості. Тому закон концентрації політичної державної влади фіксує комплексний зв’язок, що виникає між механізмом функціонуючої влади (її творцем і носієм), і соціальними масами, з усіма сферами, у яких „присутня” людина.

Такі „сліди” влади завжди надавали цілком конкретного вигляду суспільству, яким вона опікувалася. Відтак навіть демократична влада в

описах Платона, Аристотеля, Н. Макіавеллі, Ж.-Ж. Руссо й багатьох інших вчених поставала далеко не в ідеальному антуражі.

У давніх греків практикувалася універсальна боротьба – панкратія [3, с. 240] (у дослівному перекладі – „всесилля”). Перемагали в ній атлети, які опанували всіма хитрощами боротьби за перевагу над суперником. У нестримній демократії, до якої вкрай негативно ставилися метри політичної думки, були елементи панкратії – „сліди” всіх описаних нами проявів влади, але лише в їх ембріонально-руйнівній іпостасі.

Закон поділу влади доречно назвати законом „умиротворення підступності влади”. Він формулюється таким чином: **влада, розділена на законодавчу, виконавчу і судову складові, при наявності зрілих і дієвих інститутів демократії спроможна забезпечити цілісність громадянського суспільства й запобігти загальнонаціональному (загальносоціальному) конфлікту з його непередбачуваними наслідками.** Зрозуміло, можна „підсолодити” цей закон іншими доозначеннями, але суть його від цього радикально не зміниться.

„Підступність” влади ми описали. У чому ж цільове призначення її „умиротворення”? Якщо закон не спрацює в його ідеальних проявах (будь-який соціальний закон вимагає стійкої бази передумов, а вони стисло описані в його формулюванні), то причини цього слід шукати в самому суспільстві. Влада вторинна стосовно суспільства, і джерела „умиротворення” необхідно шукати в суспільстві, що може розвиватися „плавно” (еволюційно), а також „розбурхуватися” (це революційний розвиток). Ш. Монтеск’є створив умоглядну схему поділу влади, виходячи з компромісу двох основних станів французького суспільства, що розвивалося в його епоху еволюційним шляхом. Компроміс так і лишився на папері, а французька революція кінця XVIII століття не змогла примирити ці стани в їх „розбурханому” розвитку. „Батькам” Конституції США вдалося вклинитися в революційну смугу розвитку американського суспільства й створити досить ефективну систему „стримувань і противаг”.

Звідси – висновок: „умиротворення підступності влади” на конституційному рівні можливе лише в період відносно „плавного” плину політики. Період революційних пристрастей геть виключає вироблення механізму поділу влади. Ф. Енгельс і Г. Гегель, описуючи роль людських пристрастей та індивідуальних інтересів, відзначали, що вони відсували на задній план всі інші інтереси й цілі [8, с. 253, 254]. Уявімо собі індивіда, наділеного владою, в „плавну” епоху плину політики. Він може підпорядкувати свій індивідуальний інтерес у володінні максимумом влади сукупним соціальним потребам, які полягають у створенні противаг деспотизмові. В ситуації „бурхливого” плину політики індивіди, граючи на пристрастях і ще не визначених інтересах революційно налаштованої соціальної маси, суб’єктивно й об’єктивно далекі від орієнтації на

„умиротворення” влади. Вони прагнуть інших цілей, влада їм потрібна саме в сумативній „підступності” її прояву.

Отже, можна як „чернетку” запропонувати такий варіант формули „умиротворення підступності влади”: влада, розділена на три гілки, потенційно може забезпечити інтегративну якість суспільства лише в епоху (період) „плавного” розвитку суспільства.

Основний політичний закон Аристотеля вкладається в таку формулу: **організація змішаної форми влади в державі обумовлена наявністю в суспільстві численного „середнього класу” і вирішально сприяє збереженню стабільного стану суспільства й держави.** Аристотель описує афінську політію як найефективнішу форму правління, але це є синтетична система влади, фактором стабільності в ній виступають середні верстви населення. **Цей закон, дотримуючись нашої традиції, можна метафорично назвати законом „стрижневого інтересу”.**

Соціально-індивідуальний інтерес представника „середнього класу” є соціально стабілізуючим стрижнем, що забезпечує баланс між двома крайнощами - багатством і бідністю. Прочитуємо Аристотеля: „Держава створюється не заради того тільки, щоб жити, але переважно для того, щоб жити щасливо...” [10, с. 521]. І далі: „...найбільшим благополуччям для держави є те, щоб її громадяни володіли власністю середньою, але достатньою; а в тих випадках, коли одні володіють багато чим, інші ж нічого не мають, виникає або крайня демократія, або олігархія в чистому вигляді...” [10, с. 567]. Античний філософ синтезує якісний і кількісний критерії: „...середній вид державного ладу найкращий, тому що тільки він не призводить до внутрішніх чвар; там, де середні громадяни численні, рідше трапляються серед громадян угруповання й розбрат. І великі держави саме тому, що в них численні середні громадяни, менше потерпають від розбрату...” [10, с. 568].

Переважання „середнього класу” уможливило організацію змішаної форми влади за схемою Аристотеля – Полібія: у ній монархічний, аристократичний і демократичний елементи представлені в інтегральній і, водночас, „розділеній” якості влади. З кількісними змінами цього класу був пов’язаний як розквіт афінської демократії, так і її занепад. В сучасних США середні шари становлять „критичну масу” у всіх соціальних сферах, саме вони утворюють соціальний кістяк і соціально-правову опору американської демократії [15, с. 75, 77].

Однак „середній клас” не має міцної імунної системи від наслідків революційних потрясінь; він конструктивний у спокійній ситуації й надає їй остаточної політичної завершеності. В „бурхливі” часи його змінюють маргінали, і тоді долі цього класу не позаздриш. Отже, виходить, що баланс між двома крайнощами теж досить відносний.

Платон і Аристотель поєднали свої зусилля й у тандемі обґрунтували закон занепаду й загибелі держави. Платон розпочав з філософської

основи, а його учень надав законові логічної завершеності, поєднаної з „прозою життя”. „Кожна форма держави гине через внутрішні протиріччя, властиві їй власному принципу, і зловживанням останнім”. Філософ виявляє визначальний причинно-наслідковий зв'язок, що викликає дуже сумні наслідки. „Внутрішнє протиріччя” – це протиріччя між принципом устрою певної держави й абсолютизацією цього принципу, доведенням його до крайності. Це дозволяє назвати його законом „абсолютизації принципу” державного ладу. Максима Платона „Усе, що робиться занадто, перетворюється на свою протилежність” підтверджує наше визначення.

Війна як принцип тимократії – головне джерело приватних і соціальних нещастя, а її значення абсолютизується. Але „принцип війни” продовжує діяти й усередині держави у формі олігархічного правління. В олігархії концентрація багатства у жменьки приватних осіб прямо пов'язана із зубожінням переважної більшості членів суспільства; збагачення зводиться до абсолюту і викликає природну відповідну реакцію знедолених. Демократія, що базується на принципі абсолютної свободи, не „обтяженої” законами, приводить окрему людину й увесь поліс до тиранії. Тиранія – абсолютизація несвободи; у ній демос стає „колективним рабом”, тут панують беззаконня, сваволя й насильство.

Аристотель уточнив „технологічний” закон загибелі держави: абсолютизація рівності в демократії й абсолютизація нерівності в олігархії неминуче породжують соціальні потрясіння і державні перевороти. У змісті принципу політичної справедливості, висунутого Аристотелем, знову маячать контури „середнього класу”. В ім'я досягнення політичної справедливості, пише він, треба в одних випадках керуватися кількісною рівністю – формально-правовою, юридичною, а в інших – рівністю за гідністю – пропорційно особистому вкладу. Зрозуміло, що тільки середні шари своїм колективним статусом забезпечують цю справедливість. У демократії, в тлумаченні Аристотеля, відносна рівність спричиняє абсолютну рівність, а в олігархії відносна нерівність обумовлює абсолютну нерівність. Резюме: в обох державних формах абсолютизуються їх вихідні принципи. Учень „зістикувався” з учителем, а закон набув логічного завершення.

У законі відповідності типу політичного лідера панівному типу політичної культури фіксується зв'язок між політичними якостями лідера, потребою саме в такому типі лідера і засвоєнням основними соціальними групами панівних у певному суспільстві соціокультурних і політичних норм, орієнтирів, цінностей, зразків поведінки.

Закон визначає „залишкову” якість лідера – демократичного, авторитарного чи тоталітарного типу. Але в реальній політиці існує безліч проміжних типів лідерів, політична якість яких відповідає панівному в даний момент типу політичної соціалізації. Такий підхід правомірний,

оскільки знижує ризик погрішності, з одного боку, а з іншого - враховує те, що політична соціалізація є процесом засвоєння панівних у певному суспільстві норм, цінностей і орієнтирів. Низка проміжних типів лідера обумовлена невстояним типом політичної культури, а політична соціалізація своїм „моментом істини” саме й обумовлює такий тип культури.

Традиційно вважається, що Н. Макіавеллі першим взявся вирішувати проблему відносин „суспільство – лідер”. У його тлумаченні лідер повинен зважати на моральну зіпсованість людей і бути реалістом, інакше він буде „приреченим” на неуспіх. Тому, згідно Н. Макіавеллі, за браком морально-громадянських чеснот і наростанні анархії лідер має право використовувати будь-які засоби, оскільки він втілює в собі шляхетне цільове начало.

За Аристотелем, претендент на пост лідера має співчувати чинному державному ладу, бути здатним виконувати обов’язки, обумовлені посадою, відзначатися добродієністю й справедливістю [10, с. 606]. Але ці якості повинні виявити в ньому співгромадяни, а для цього необхідний певний рівень їх політичної культури. Виходить, що античний філософ тут дещо випередив історика епохи Відродження. Це закон „дзеркального відображення”: у діях лідера певного типу вимальовується соціальне замовлення суспільства, обумовлене його загальною культурою, перенесеною у сферу політики.

Різні суспільства потребують різних типів лідерів. О. Кромвель, Наполеон I, О. Бісмарк, Х. Перон, аятола Хомейні, Мао Дзедун відповідали запитам суспільства, соціо-культурному рівню своїх підданців і громадян у часових межах свого правління. Такого роду неординарні лідери з’являються в горнілі революційних подій або в періоди інших кардинальних соціальних зрушень.

У державах пострадянського простору з’явилися лідери-кон’юнктурники, які використовують „бродіння умів” у своєму приватно-корисливому промислі. Ця генерація лідерів-демагогів паразитує на тому, що ще не вироблено стійких стереотипів демократичної культури і поведінки, на переважанні підданських настановлень у політичному менталітеті більшості громадян, на масштабності проблем реформування [11, с. 54]. Такі лідери характерні для епохи, коли революції в їх „оксамитовому” варіанті вже завершилися, а реформи **фактично** ще не розпочалися. Висновок: лідери „глухих часів” відповідають гетерогенній і фрагментарній політичній культурі своєї епохи, а приємні винятки трапляються досить рідко.

„Глухі часи” породжують тільки формальних лідерів, що фіксується в законі розвитку масових настроїв. Це „класичний” закон функціонування політичної системи без надбання нею нової якості. У ньому проявляється зв’язок між суб’єктивними домаганнями й потребами членів суспільства

й обмеженими можливостями політичної системи в їх задоволенні. Закон фіксує деформовані відносини соціального середовища з політичною системою. У цьому випадку вимоги середовища перевищують можливості малоефективної політичної системи. В результаті відбувається різке акумулювання невдоволення, посилення відчуття соціальної неповноцінності, ослаблення й розрив соціальних зв'язків. У комплексній кінцевій якості – це охлократизація суспільства: суспільство неминуче тягнеться до лідера популістсько-демагогічного типу, на що звернув увагу ще Платон. Закон відображає декласування стійких раніше соціальних спільнот у перехідні епохи. Це закон „повільного декласування”, „деградації соціальної структури”. Він пов'язаний своїм перспективним „сценарієм” із законом деградації політичної системи та з законом „соціального ілюзіонізму” П. Сорокіна [12, с. 266 - 294].

Соціальна юрба неспроможна приймати конструктивні рішення, але й зріле громадянське суспільство лише епізодично залучається до участі в смисложиттєвих рішеннях. Політична практика свідчить, що такі рішення приймаються „келийно”, у вузьких і недоступних для звичайних громадян коридорах влади.

М. Вебер одним з перших звернув увагу на цю обставину. Встановлений ним закон „малих чисел” фіксує зв'язок між реальною політичною суб'єктивністю корпоративної політичної еліти – творця „великої політики” і фактичним відчуженням від політичної творчості соціальної маси, що виступає в якості „конституційованого” статиста політичних відносин. Такий „розподіл” політичної праці характерний для всіх політичних структур незалежно від їх функціонального призначення. Реалії політики спростовують прекраснодушні заяви національних лідерів про необхідність вирватися за межі таких взаємин „верхів” і „низів”. Свого часу невелика група осіб зі складу Політбюро ЦК КПРС, порушуючи Конституцію СРСР, ухвалила рішення про введення обмеженого військового контингенту в Афганістан. „Хтось” ухвалив рішення про початок воєнних дій у Чечні 1994 року. Зрозуміло, всі громадяни не можуть постійно брати участь у „великій політиці” на рівні загальнодержавних рішень, але не слід ігнорувати їх конституційне право на референдум. Це право могло бути реалізоване під час обговорення основних норм Конституції України, прискорено ухваленої парламентом 1996 року. Такі дії не ведуть до соціального консенсусу [2, с. 49].

Закон „малих чисел” метафоричний за своєю назвою, але його краще назвати законом „глобального відчуження”, оскільки лише жменька правлячого істеблшменту фактично привласнила собі право вирішувати за все суспільство його доленосні проблеми. Більше того, еліта авансом одержує вотум довіри в соціальної маси. Це фіксує в законі „циркуляції еліт” В. Парето. Тут встановлюється зв'язок між приходом до влади чергового елітарного угруповання (легітимацією влади еліти) і фактичним

зведенням політичної участі громадян лише до легітимації влади еліти. Обидва закони взаємопов'язані логікою відносин „лідери – маса”: лідери мають потребу в електоральній масі лише в період виборчих кампаній, а далі діють за логікою закону „малих чисел”.

Це „нормальні” взаємини еліти з масами в спокійній еволюційній ситуації, коли одна еліта, вичерпавши ресурси свого впливу на маси, поступається місцем іншій, але не без „допомоги” мас. Еліта, що відійшла, стає контрелітою і поповнюється за рахунок припливу нових сил або частково йде з політичної арени.

Однак соціальна маса взаємодіє з елітою не тільки в епізодах виборчих кампаній. Вона залежить від чиновницького апарату й у соціальних структурах. На цю обставину звернув увагу Р. Міхельс в „залізному законі олігархічних тенденцій”. Суть закону полягає в тому, **що створення великих соціальних структур та організацій, що є прямим наслідком демократизації суспільного життя, неминуче призводить до їх олігархізації й формування в них самодостатнього елітарного шару.** Це „вторинна” олігархізація, покликана до життя самим демократичним процесом.

Мислителі Еллади олігархію вважали „неправильною” формою правління, оскільки вона була перетвореною на протилежність аристократією в політичному плані й викликана поляризацією суспільства на надбагатих і надбідних - в економічних відносинах. Олігархічне правління перешкоджає здійсненню принципу свободи. І за цією ознакою грецькі поліси, якщо їх порівнювати з сучасними соціально-політичними інститутами, були олігархіями; свобода в них була привілеєм меншості [9, с. 217].

Цей закон фіксує зв'язок між процесом організації і її наслідками у формі олігархізації. Він проявляється в деструктивній якості в глобальному організаційному процесі, а також у макро- і мікромасштабах структурного впорядкування соціальних відносин. Все це призводить до неминучого - фактичного правління олігархічних апаратних шарів [16]. Все дуже логічно й майже невразливо для критики.

Р. Міхельс виявив механізм дії цього закону на основі аналізу зростання політичних партій і дійшов песимістичного висновку про перспективи демократії в цілому. Цей закон можна назвати законом „перетвореної демократії”, законом „метаморфози”, оскільки він фіксує парадоксальну залежність між кількісними параметрами демократії і її якісною деградацією. Більше того, ця „дивна” залежність стимулює пошук таких метаморфоз і в інших сферах політики.

Підсумуємо наші враження від трьох законів, що фіксують відносини „верхів” і „низів”:

- маса не має жодних шансів брати участь в ухваленні рішень, які можуть стати для неї вирішальними;

- маса виштовхує „на гору” еліту, що компенсує цю „турботу” про себе відлученням мас від будь-якої іншої політики;

- маса самоорганізується в структури, але й у них згодом починають верховодити ізольовані від неї самодостатні ватажки.

Всі ці закони за своїми проявами належать до епох „плавного” плину політики, але вони свідчать про явну дискримінацію політичних ролей і статусів.

Невже соціальна маса здатна тільки на пасивні, бездумні дії й позбавлена творчої „жилки”? На це питання відповідає М. Грушевський.

У реєстрі законів політичного життя свіжістю й оригінальністю відзначається закон **М. Грушевського про глибинні основи реального суверенітету**. У ньому виявлено зв'язок між досягненням суверенітету в його реальній якості як об'єктивної потреби саморозвитку нації з основними передумовами суверенізації – задатками народних мас і „енергією розвитку” народу [5, с. 61].

До задатків вчений відніс здатність особистості до розвитку основ громадянськості, уміння бути компетентним і відповідальним громадянином. Що стосується „енергії розвитку” народу, то тут він, по суті, передбачив досить плідну концепцію етнографа Л. Гумільова про проходження кожним народом (етносом) різних енергетичних стадій. На цих стадіях етноси можуть або здобувати й освоювати все нові й нові ступені свободи й незалежності, або втрачати досягнуте.

Фактично це закон „примноженого суверенітету”, коли реальний суверенітет окремого громадянина є „першоцеглинкою” держави в цій основній якості. У цьому випадку компетентні й відповідальні громадяни утворюють не просту механічну сукупність осіб, а соціально-енергетичну єдність, яка підживлює суверенну функціональність держави.

В аргументації М. Грушевського наскрізною ниткою проходить ідея саморозвитку: необхідність саморозвитку нації обумовлює формування національної держави, яка у її суверенній якості обумовлюється, у свою чергу, саморозвитком індивідів, що утворюють суспільство [6, с. 111; 7, с. 193].

Викид соціальної енергії народу в епоху соціальних катаклізмів найчастіше призводить до утворення суверенної держави, а наявність „енергії розвитку” в еволюційні періоди слугує апробованою соціальною гарантією підтримки й збереження суверенності.

П. Сорокін виявив злякисне переродження політичної системи в періоди „надзвичайщини”. Він акцентував момент етатизації – соціальних відносин, коли приватно-правові відносини, що реалізуються громадянами, геть витісняються публічно-правовими відносинами, що реалізуються державою [13, с. 161 - 165]. Необмежене втручання держави у справи громадянського суспільства обумовлюється війнами, голодом і пауперизацією мас. Такий „форс-мажор” за своєю логікою призводить до

абсолютизації політичних і приниження неполітичних відносин. Приватно-правові відносини в громадянському суспільстві максимально політизуються механізмом апаратного впливу держави, що дорівнює їх знищенню. Суспільство перетворюється на конгломерат розрізаних індивідів, „розчинених” у державі. При руйнації горизонтальних зв'язків суспільства політична система обслуговує не суспільство, а саму себе, вона самозберігається й самовідтворюється без зворотного зв'язку із суспільством.

Це закон деградації політичної системи, перетворення її на метасистему, котра функціонує „на себе”, і характеризує політичне правління соціальних систем лівоавторитарного чи тоталітарного типу.

Деградація політичної системи і, насамперед, держави прямо пов'язана з руйнацією соціально-організаційних основ громадянського суспільства - всієї його системи неполітичних горизонтальних структур. Вона деградує саме в цьому розумінні, оскільки „державна пухне, а народ хиріє” (В. Ключевський). Чиновницький апарат почувається привільно й благоденствує, множаться його структури, ускладнюється механізм репресалій. Цей прояв закономірного П. Сорокін відносить до бурхливої епохи з її соціальними потрясіннями, але й в умовах відносного соціального миру можуть вступати в дію фактори, на які вказував учений. У багатьох країнах СНД замість еволюційного становлення громадянського суспільства, органічної бази демократії, заснованої на приватно-правових відносинах, спостерігається етатистська тенденція. Її можна віднести до аномалії зростання, прояву стереотипів чиновницького менталітету й технології, успадкованої від минулого, за умови збереження основ демократії в реформованому суспільстві.

Найбільш бурхливий плін політики пов'язаний із соціальними революціями й масштабними соціально-реформаторськими рухами. Їх саморуйнівні соціальні витрати змушують порушувати питання про ідеали революцій та їх соціальну результативність.

П. Сорокін дуже влучно назвав своє комплексне резюме про революції законом „соціального ілюзійонізму” [14, с. 182]. В ньому фіксуються два види зв'язків: 1) невідповідність результатів революцій і масштабних соціальних рухів проголошеним ними ідеалам і соціальним орієнтирам; 2) безперечна обумовленість революцій „репресованими інстинктами” людей, які за результатами революцій набувають нових форм, але не змінюються по суті. Дія цього закону на соціально-історичному просторі більш ніж переконливо підтверджує такий висновок.

Ідеали завжди використовувалися лише для пробудження соціального героїзму, віри й фанатизму. Гасла завжди приваблювали людей своєю яскравістю („Царство Боже на землі”, „Свобода, рівність, братерство”, „Прогрес”, „Демократія” тощо). Спроба ж реалізувати ці гасла у політичній дії, відзначає П. Сорокін, завжди давала протилежні результати.

П. Сорокін, виконавши першу (деструктивну) частину свого дослідницького завдання, що полягало у запереченні ідеалів революцій їх соціальними наслідками, приступив до реалізації другої, пошукової її частини й оголив прихований „нерв” соціальної революції. В інтерпретації вченого безпосередньою передумовою революцій є не ідеали й гасла, а придушені базові інстинкти людей („репресовані інстинкти”): інстинкт індивідуального й групового самозбереження, свободи, травний, власницький і сексуальний. Придушення цих інстинктів завжди обумовлює загальні якісні відхилення у поведінці людей і революційні потрясіння.

Причинно-наслідковий механізм цієї соціальної метаморфози тривіальний:

- придушення базових потреб (у П. Сорокіна – „інстинктів”) неминуче змушує людей шукати шляхів виходу, порятунку від впливу неприйняттого навколишнього середовища, агресивного і ворожого, що постійно породжує нові небезпеки й нещастя; неупорядкований, хаотичний (майже за схемою аналізу Т. Гоббса) пошук нових форм поведінки призводить до біологізації поведінки людей, коли соціальні закони поступаються місцем біологічним, утверджується принцип „людина людині вовк”. Сутністю людини є триада: „людина біологічна – людина соціальна – людина духовна”. Репресовані інстинкти цілком витісняють соціальне й духовне з цієї триади. Соціальні зв’язки руйнуються, а процеси маргіналізації та люмпенізації кульмінують в охлократичному стані суспільства. Моральне в людині поступається місцем вульгарній доцільності, у людини залишається тільки біологічне начало;

- „революція” у свідомості й поведінці людей відбувається швидко й стихійно, якщо влада неспроможна запобігти цьому розпаду; з видозміною поведінки мас неминуче змінюється і весь соціальний порядок; влада за такої несприятливої для неї соціальної кон’юнктури, як правило, турбується самозбереженням;

- руйнівний процес триває доти, доки не стане відчутним брак енергетичного запасу соціального організму.

Далі сценарій соціальної революції розвивається за законом її трансформації.

На двостадійність будь-якої політичної революції першим звернув увагу саме П. Сорокін. Він же й запропонував свій варіант інтерпретації розвитку подій.

Гасло на першій стадії - хвала „визволителям” від старого порядку. Головна причина революційної поведінки полягає в „репресії” базових інстинктів мас; на цій стадії не усувається, а, навпаки, посилюється загальне придушення інстинктів. Цей стан суспільства якнайліпше описує теорія Т. Гоббса. Адаптація людей до навколишнього середовища різко

знижується. Сукупна кінцева оцінка того, що відбувається, виражається формулою: „Потрібен порядок за будь-яку ціну”. Причина - вичерпання соціальної енергії, виснаження енергетичного запасу індивідів і суспільства.

На другій стадії висловлюється хвала „визволителям” від самої революції - організаторам порядку. Соціальна втома породжує апатію, млявість, індиферентність. Населення вже стає інертною масою, зручним матеріалом для нових „репресорів”. Це стадія контрреволюції, і вона логічно впливає з першої стадії. Вона висуває нових тиранів. Це регресивна трансформація, більш чи менш повне повернення до попередніх соціальних структур, старого порядку й режиму. Революція завершується [12, с. 268].

П. Сорокін узагальнює: кожний революційний період розпадається на дві стадії, нерозривно пов’язані одна з одною. „Реакція” не перебуває за межами революцій, вона є їх іманентною частиною, тобто їх другою стадією.

Диктатури М. Робесп’єра чи В. Леніна, О. Кромвеля чи Я. Жижки, пише П. Сорокін, це не приємк революції, а її перехід у другу стадію - стадію „реакції”, „приборкання”. Після того, як „реакція” сходить нанівець і суспільство вступає в нормальну еволюцію, революцію можна вважати завершеною.

Постає питання: чому поведінка людей, соціальна циркуляція в суспільстві, партійна диференціація, релігійне, політичне, економічне й соціальне життя проходять через цю регресивну трансформацію?

П. Сорокін відповідає досить переконливо. Соціальний порядок не випадковість, це продукт багатовікового пристосування людства до середовища перебування й індивідів одне до одного. Це підсумок одвічних зусиль, досвіду, прагнення створити найкращі форми соціальної організації. Кожне стабільне суспільство, яким би недосконалим воно не здавалося з точки зору незрілого радикала, є, тим не менше, результатом величезного конденсату національного досвіду, досвіду реального, а не фіктивного, результату незліченних спроб, зусиль, експериментів багатьох поколінь у пошуках найбільш прийнятних соціальних форм.

Резюме

Будь-який політик, що свідомо йде на здійснення революції (у великому чи малому соціальному просторі) злочинно помиляється. Гносеологія цієї помилки полягає в його ілюзорному уявленні, що соціальний порядок, створюваний сторіччями, є чимось примарним, фатальним, якоюсь недосконалістю, суцільним безглуздям. І ось його „Я”, представлене радикальною ідеєю, спроможеться скорегувати цей порядок. Саме ця омана є повітухою парapolітики.

Література:

1. **Алексеев С. С.** Перед выбором. Обновление или катастрофа. – М.: Юридическая литература, 1990. – 288 с.
2. **Арон А.** Этапы развития социологической мысли. – М., 1993.
3. **Винничук Л.** Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима. – М.: Высшая школа, 1988. – 496 с.
4. **Гаевский Б. А.** Философия политики. – К.: Фирма „ВПОЛ”, 1993. – 120 с.
5. **Грушевский М.** Освобождение России и украинский вопрос. – СПб, 1907.
6. **Грушевський М.** Історія України-Руси. – К.: Наукова Думка, 1991. Т. 1.
7. **Грушевський М.** Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
8. **Гумилев Л. Н.** Этногенез и биосфера Земли. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 496 с.
9. **Людвиг фон Мизес.** Бюрократия. Запланированный хаос. Антикапиталистическая ментальность: Пер. с англ. – М.: Дело, 1993. – 240 с.
10. Мыслители Греции. От мифа к логике. – М.: ЭКСМО-ПРЕСС; Харьков: ФОЛІО, 1999. – 832 с.
11. **Панарин А. С.** Испытание глобализмом. – М.: Русский Национальный Фонд, 2000. – 382 с.
12. **Сорокин П. А.** Человек. Цивилизация. Общество: Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
13. **Сорокин П. А.** Современное состояние России // Новый мир. – 1992. – № 5. – С. 161 – 191.
14. **Сорокин П. А.** Современное состояние России // Новый мир. – 1992. – № 4. – С. 182.
15. **Almond G., Powell J. B., Jr.** Comparative politics: a developmental approach. - Boston: Little, Brown Z. co., 1966. – 348 p.
16. **Michels R.** Zur Soziologie des Parteiwesens in der Modern Demokratie. – Berlin, 1970.